

Toplumsal bağ kapsamında Öteki figürleri ve beden: *Kimin bedeni, kimin kararı?*¹

Özet:

Günümüz kliniğinin öne çıkardığı sorunsallar, Öteki figürleriyle öznel bağ kurma biçimlerinde beden patolojilerinin önemini ortaya koymaktadır. Öteki, öznenin talebini, şikâyetini yönelttiği simgesel bir adrestir. Başka bir deyişle, öznenin hem benzerleriyle karşılaştığı sosyal bağda içerilen, dolayısıyla onu düzenleyen, hem de buraya dışsal olan üçüncünün yeridir. Bu aynı zamanda Ötekinin, bedenimizle kurduğumuz ilişkide, dürtü nesnesinin arzu dinamiğine girmesine izin veren dolayımı sağladığı anlamına gelir. Bu simgesel atıf sayesinde özne sevgi, adalet, mutluluk gibi talepleri dillendirebilirken, diğer yandan cinsiyet, cinsellik, yaşam, ölüm gibi varoluşsal bilmecelelere de yanıt arar. Öteki figürünü ilk olarak bir çocuğun hayatında ebeveynleri cismanileştirirken, ergenlik ve yetişkinlikte ebeveynlerin yerini toplumsal Ötekiler alır.

Freud, Lacan ve Foucault'nun tezlerine dayanarak bilinçdışı oluşumların kültürel olandan bağımsız ele alınamayacağını ileri sürebiliriz. Bu bağlamda 21. Yüzyılın Türkiye'si'nde ruh sağlığı alanının toplumsal gündelik ve siyasal alanlarını olduğu kadar klinik alanını da meşgul ettiği aşîkârdır. Burada öne çıkan soru, toplumsal zeminin simgesel kayganlığı ve güncel söylemin etkilerinin öznenin şikâyetini dile getirişinde ve aradığı çözümlerde nasıl belirdiğidir. Klinik praksis bize bunların örneklerini sunmaktadır. Bu bağlantıyı incelerken benimsediğimiz yöntem olgu sunumu kapsamında söylem analizi olarak belirlenebilir. Bu vaka incelemelerinde, hem eylemde zevklenen bedenin gerçeğinin ön planda olduğu bir toplumsal söylemin (savaş, bağımlılıklar, cinsellik ve şiddet) öznel etkilerinin neler olabileceğini hem de artık eksikliği üretmeyen toplumsal bir Ötekinin olmayışının bedende dışa vuran yansımalarını ortaya koyacağız.

¹ Bu yazı 2016 IX. IASSR Paris Konferansında Yrd. Doç. Dr. Ceylin Özcan'la birlikte sunulmuştur ve tamamı biri kuramsal, diğer klinik vaka analizi olan iki bölümden oluşmaktadır. Burada yalnızca ilk bölüm olan kuramsal kısım yer almaktadır.

Toplumsal Bağ, Öznellik ve Ötekinin Söylemi

Toplumsal bağı yani bir toplumdaki insanların gündelik ve kurumsal yaşam alanlarında birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını belirleyen etmenler çeşitlidir ve herhangi bir toplumun herhangi bir dönemine, toplumsal dönüşümlerine göre farklılık gösterir. Bireyler öznel şikâyetlerini içinde bulundukları toplumsal yapının bir parçası olarak ya da bu yapıya bir karşı duruş şeklinde dile getirdiklerinden, değişen toplumsal yapılar beraberinde öznel şikâyetlerin ifade edilişini de değiştirip, dönüştürmektedir. Freud'un *bireysel üstbenlik* ve *kolektif üstbenlik* arasında kurduğu sıkı ilişkiyi hatırladığımızda, bireyin psikolojisini sosyal psikolojiden bağımsız düşünemeyeceğimizin de altını çizebiliriz².

O halde bir toplumda yaşayan bireylerin birbirleri arasında bağ kurmalarının koşulu ve nasılları, hem yerel anlamda o toplumda hâkim olan toplumsal söylem çeşitlerinin, hem de o toplumun içinde yer aldığı, evrensel olarak geçerli ve baskın toplumsal söylemin yapısıyla birlikte düşünülebilir. Yine Freud'un *benlik ve kitle psikolojisi* çalışmalarının devamında J. Lacan, söylem türleri kuramını öne sürerek, birbirinden ayırttığı dört söylemden itibaren (Efendinin söylemi, Histeriğin söylemi, Üniversitenin söylemi, Analistin söylemi) öznenin ona referans olan bilgi ve öznelliğini kuran eksikliğe göre farklılaşan konumlanışlarını betimlemiştir³. Burada tüm bu söylemlerin ayrıntısına girmeksizin, öznenin şikâyetinin ve davranışlarının onu harekete geçiren söylemin mantığı içinde yer aldığını öne sürebiliriz.

Bu bağlamda Efendinin söyleminde özne, onu adlandıran ve kimliğini belirleyen temel gösterenler tarafından temsil edilirken, histerik söylemde özne kimliğini belirleyen bu temel/başat gösterenlerin otoritesini ıstırap çeken bir bedenin şikâyetleriyle sorgular. Üniversitenin söylemini ise yanılmayan, evrensel olarak geçerli, nesnel bir bilgi düzenler ve bu düzenleniş araştırmacının, bilim insanın öznelliğinin söylem dışı kalması pahasıdır. Doğuşunu tam da Üniversitenin söyleminin bastırdığı öznelğin histeriklerin söyleminde geri dönüşüne borçlu olan analitik söyleme dinamiğini veren unsur ise *anlam-olmayış* ve *hiç*'tir. Bu dört söylem türü öznenin bilgi, nesne ve hakikat bağlamındaki konumlanışı açısından farklılaşmakla birlikte, her biri düzenlenişlerinde *farklılığı* (özne-Öteki, konuşan-muhatap arasında), *kayıbı* ve *gerçeği* temsil etmeleri bakımından dilsel yapının temelleri içinde yer alırlar. Bu aynı zamanda hakikatin olmasa da hakikatin *yerinin* söylemi kurduğu ve belirlediği bir düzenleniştir. Zira dilsel yapının temelini oluşturan şey, konuşan varlığın bilinçli olarak erişemeyeceği bir yerden itibaren konuşması, bir başka deyişle her zaman gün yüzüne çıkmasa da konuşanın sözcüklerine eşlik eden bilinçdışı sözceleme dinamiklerinin olmasıdır.

² Freud, S. (1978). Civilisation and its Discontents. In *The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 21, London: Hogarth Press, pp. 57-146.

³ Lacan, J. (1991). *Le Séminaire Livre XVIII. L'envers de la psychanalyse* (1969-1970). Paris: Seuil.

Bireyler arasındaki toplumsal bağ da dilsel düzenlenişin bu gizil yerine göre düzenlenir. Bağ kurmak, en yalın anlamıyla simgesel düzlemdeki bir değiş-tokuştur ve ancak eksikliğin değiş-tokuş edilebildiği bir imkânsızdan, yani imkânsız olarak hakikatin yerinden itibaren mümkündür. Bireylerin herhangi bir eylemin ya da sözcenin imgeselliğinde donup kalmamaları ne de büyülenmemeleri, söylemin yapısına *başka* olan bu yerin yapının erişilemezi olarak tanınmasına bağlıdır. Toplumsal söylem, kendinde anlam-dışı ve imkânsız olan gerçeğin düzlemindekini simgesel olarak ele alabildiği takdirde bağ kurmaya izin verebilir.

Özne, Bedeni ve Başkalık (alterity):

Öznel dilde ve yaşantıda *başkalığın* oluşması, insan yavrusunun doğumundan itibaren gelişiminin farklı evrelerinde onu çevreleyen ve başta annesi olmak üzere talebini yönelttiği ilk muhataplarının yerleştikleri dilsel yapıyla ilişkilidir. Öteki, her ne kadar dilsel yapıdan bağımsız düşünülemediğinden öznenin talebini ve şikâyetini yönelttiği simgesel bir adres olsa da bu adrese yapılan çağrı tam da dilsel temsiliyetlerin yol açtığı kayıp gereği, imgesel dolayımardan geçmek durumundadır. Öteki figürlerinin çoğulluğu bu anlamda öznel yaşantıda simgesel bir adresin aldığı çeşitli cismaniliklerdir. Bu figürleri ilk olarak bir çocuğun hayatında ebeveynleri cismanileştirirken, ergenlik ve yetişkinlikte ebeveynlerin yerini toplumsal Ötekiler alır. Yani öteki hem öznenin yanında, yakınında bulunan, komşusu, arkadaşı gibi benzerleri, hem de onlarla ilişkisini farklılık ve eksikliğe göre düzenleyen simgesel bir atıftır/Ötekidir. Özne, benzerlerinin de ötesinde yöneldiği bu simgesel adres sayesinde sevgi, adalet, mutluluk gibi talepleri dillendirebilirken, diğer yandan cinsiyet, cinsellik, yaşam, ölüm gibi varoluşsal bilmecelelere de yanıt arar.

Ötekinin doldurması gereken diğer önemli bir işlev de “*hemen, şimdi ve burada*” doyum arayan dürtülerin amaçlarını gerçekleştirmesine bastırma yolunu açarak simgesel dolayımalarla ifadesini sağlamaktır. Bununla birlikte dürtünün kaotik bedensel-fizyolojik bir enerji olmaktan çıkıp, bilinçdışı düşlemin öznellediği psişik bir kurulumla dönüşmesi, Öteki’nin sözün yapısını temsil edebilmesi koşuluna bağlıdır. Bu aynı zamanda sözün önceliğini dürtüsel doyuma baskın kılan bir işlevdir, diğer bir deyişle bedeni salt etten, kemikten, deriden, organlardan oluşmuş biyolojik bir maddesellikten ya da varlığın yaşam bulduğu bir tözsellikten “başka” olarak kurar. O halde tam da bu bağlamda “beden nedir?” sorusunu sorabiliriz. Psikanalitik anlamda beden, bize sunduğu ve kendimizi tanıdığımız bir imgenin ötesinde sözcüklerle biçimlendirilmiş, sözcüklerin kat ettiği bir *yabancıdır*. Öznenin her türlü bedensel deneyimlerine, bedeni üzerinde uyguladığı kontrole rağmen içerdiği bir dizi işaret, huzursuzluk ve ağrıyla beden, öznenin ayrı olduğunu, özneye olmadığını çünkü her seferinde öznel bilişten kaçtığını gösterir. Bu sadece bedenin öznenin ayrı olduğu değil, aynı zamanda özneye ait yani tanıdık olmadığı anlamına da gelmektedir. Beden, kodlarını bildiğimiz bir tanışlıktan ziyade, öznenin kendi kendisine başka/öteki olarak yapılanışını sağlar. Bu anlamda Öteki ne salt gösterenlerin hazinesi olan simgesel bir adres, ne de sadece dilsel bir yapıdır. Öteki, Lacan’ın özellikle son dönem çalışmalarında *başkalık* olan

bedenin ta kendisi olarak öne sürülmüştür.⁴ O halde beden salt imgesel ya da düşlemsel bir kurgu olmayıp, yine Lacan'ın deyimiyle “*simgesel oluşuma çağrı yapan bu gerçektir*” de⁵.

Toplumsal söylem, yukarıda da değindiğimiz üzere kendinde anlam-dışı ve imkânsız olan gerçeğin düzlemindeki simgesel olarak ele alabildiği takdirde bağ kurmaya izin verebilir. Günümüzün neo-liberal söylemiyle birlikte ilerleyen postmodern söylemi, tam da bu bağlamda bedenin bireyler tarafından ele alınışına yeni anlamlar ve biçimler getirmektedir. Bu farklılıklar, bu söylem türünün yukarıda bahsettiğimiz dört söylemde olduğu gibi aynı dilsel yapıda yerleşmemesinin bir etkisi olarak ortaya çıkar. Lacan, toplumsal bağ düzenleyen 4 söyleme ek olarak, günümüz toplumsallığını belirleyen 5. bir söylem olan kapitalist söylemi, eksikliğin, farklılığın ve kaybın temsil edilmediği bir sözceler metonimisi olarak betimler⁶. Bu tam da öznenen başka olan bedenin, yani gerçeğin düzlemindeki simgesel tarafından biçimlendirilemediği bir beden algısına ve yaşantılarına yol açar. İleri düzeydeki tıbbi-teknik-bilimsel gelişmeler sonucunda bedenin her türlü bakımın ve tedavinin merkezi ve nesnesi haline geldiğini kolaylıkla hatırlayabiliriz. Tüm bu tedavi ve bakım modellerinde bedenin gençliğinin ve etkililiğinin “her şeye rağmen” korunmasının hedeflenmesi, bedeni kaçınılmaz olarak kanıtlanabilir bir performansa dönüştürür. Öznelğin ve başkalığın yeri olan beden, böylece öznelğinin izlerinin ve etkilerinin (zaman, olgunluk, yaşanmışlık, yaşlılık vb.) silindiği ideal bir imgeye indirgenir.

Kaybın, eksikliğin ve farklılığın temsil edilemediği bir söylemde Öteki de eksikli, tamamlanmamış ve bölünmüş olarak işlevlerini sürdüremez. Dilsel yapıyı referans alan Öteki figürleri bu bakımdan özne ve diğerleri arasında simgesel sınırların inşa edilemediği bir dizi güncel postmodern patolojiye yol açar. Lacan, Öteki'nin tamamlanmamışlığını bedenden ayrılan, düşen nesnenin kaybedilişinde temellendirir. Meme, dışkı, bakış, ses bu anlamda kolaylıkla arzu nedeni nesnesi -nesne a- değeri alabilecek kayıp nesneler olacaklardır. Fallus da psikanalizde adlandırıldığı üzere, bedenden dışarı fırlatılan bu zevki (bedenin zevki) kanalize eden, etrafını dilsel işaretlerle donatıp tahammül edilebilir bir zevke -fallik zevke- dönüştüren gösterendir. Fallusun bu psişik araçsallığına ve Öteki'nin tamamlanmamışlığına tutarlılık veren ise Baba-nın-Adı metaforudur.

Baba-nın-Adı, fallus, bölünmüş Öteki... Bu üçlüden çıkarsayacağımız sonuç, Öteki'nin tamamlanmamışlığındaki tutarlılığın özne için gerekli ve yaşamsal olduğudur. Öteki'nin tutarsız ve öngörülemez oluşu, bedenin tek ve mutlak sınır olarak kullanıldığı bir tümgüçlülüğe dönüşmesi tehlikesini taşır. Zira öznenin her türlü mutluluk idealine, hayal kırıklığına cevap olarak sunulan beden gerçeği, tam da “bedenim bana ait” ifadesinden de duyabileceğimiz üzere zevkin *beden dışı*

⁴Lacan, J. (2006). *Le Séminaire Livre XVI. D'un Autre à l'autre* (1968-1969). Paris: Seuil.

⁵ *Ibidem*

⁶Lacan, J. (1978). Du discours psychanalytique. In *Lacan in Italia/Lacan en Italie* (1953-1978). Milan: LaSalamandra.

kurulamadığı, nesne kaybının eksikliğe dönüşemediği bir gerçekliği işaret eder. Türkiye'nin güncel söyleminde de sıklıkla karşılaştığımız gibi Öteki'nin yapısal ve söylemsel tutarsızlığında ve toplumsal bağın öngörülemez oluşunda özneye öznelliğini sürdürebilmek için çağrıda bulunabileceği tek adres, Öteki olarak bedeni kalır. Bölünen, eksiltelen, parçalanan, tüketilen beden...

Özellikle bedenin zevkinin geri döndüğü ergenlik geçişi, tamamlanmamışlığı ileten tutarlı Ötekilerin bulunmayışını, bedenin kendisinin sınır olarak deneyimlendiği eylemlerde açığa vurmaktadır. Bedeni imgesel bir gösteriye ve tüketime dönüştüren postmodern patolojiler, paradoksal olarak bedeni ölümcül ve sınırlayıcı özelliğinde öznel ıstırapın ifade edildiği başat yer olarak da tayin ederler. Başkalığın simgesel olarak temsil edilemediği böylesi bir toplumsal bağda, sözün bilinçdışı sözceleme dinamiğinden dayanak alamayan öznelerin elinde kalan, imkânsız beden gerçeğinde dışarı vurmaktır. Bu dışa vuruşlar da *acting-out* ya da *eyleme geçişlerde* olduğu gibi çoğu kez hem buna tanıklık edenleri, orada bulunanları büyüleyen, şaşırtan hem de Ötekiyi sözün yapısına tabi oluşundaki simgesel işlevlerinde sorgulayan direnişler şeklinde belirir.

Psikanalitik kuramın beden, Öteki, söylem arasında kurduğu yakın ilişkiden yola çıkarak, klinik pratiğin aktarımsal dinamikler sayesinde, imkânsızın söze dökülmesi ancak kısmi olarak mümkün olabilen hakikatin yani eksikliğin simgesel yeri olarak inşa edilebilmesini sağladığını ileri sürebiliriz.

KAYNAKÇA

- Freud, S. (1974). Group Psychology and the Analysis of the Ego. In *The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 18, London: Hogarth Press, pp.69-143.
- Freud, S. (1978). Civilisation and its Discontents. In *The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. 21, London: Hogarth Press, pp. 57-146.
- Lacan, J. (1991). *Le Séminaire Livre XVIII. L'envers de la psychanalyse* (1969-1970). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1998). *Le Séminaire Livre IV. Les Relations d'objet* (1956-1957). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (2006). *Le Séminaire Livre XVI. D'un Autre à l'autre* (1968-1969). Paris: Seuil.
- Saussure, F. (1975). *Eléments de linguistique Générale*, Paris: Payot.
- Lacan, J. (1978). Du discours psychanalytique. In *Lacan in Italia/Lacan en Italie* (1953-1978). Milan: LaSalamandra.

